

## PSIXOLOGIK BARQARORLIK MUAMMOSINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

*Omonov Sherali Ibrohim o'g'li*

*Psixologiya fanlari bo'yicha Phd*

*Farg'ona davlat universiteti Psixologiya*

*kafedrasi o'qituvchisi'*

*Sotvoldiyeva Nargiza Abdukarimjon qizi*

*Farg'ona davlat universiteti 1-kurs magistranti*

*nargizasotvoldiyeva01@gmail.com*

**Annotatsiya.** Maqolada psixologik barqarorlik muammosining ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan yoritilgan. Shuningdek, shaxsda yuzaga keladigan hissiy barqarorlik, axloqiy barqarorlik, xulq-atvor shakllarining barqarorligi, keskin sharoitlarda va kosmik parvozlariga tayyorgarlik sharoitlarida barqarorlik muammolarining nazariy asoslari ham keltirilgan.

**Kalit so'zlar:** barqarorlik, motiv, faoliyat, turg'unlik, o'zgaruvchanlik, shaxs, individ, muvozanat.

## НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ

**Аннотация.** В статье освещены научно-теоретические основы проблемы психологической устойчивости. Также представлены теоретические основы проблем эмоциональной устойчивости, нравственной устойчивости, устойчивости форм поведения, возникающих у личности, а также устойчивости в экстремальных условиях и в условиях подготовки к космическим полётам.

**Ключевые слова:** устойчивость, мотив, деятельность, стабильность, изменчивость, личность, индивид, равновесие.

## SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL STABILITY

**Abstract.** The article elucidates the scientific and theoretical foundations of the problem of psychological stability. Additionally, it presents the theoretical bases for issues of emotional stability, moral stability, stability of behavioral patterns, and stability in extreme conditions and during preparation for space flights.

**Keywords:** stability, motive, activity, constancy, variability, personality, individual, equilibrium.

Psixologiya fani va amaliyotida barqarorlik muammosini o'rganish zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, ijtimoiy-iqtisodiy keskinlikning ortishi, insonning qaror qabul qilish samaradorligiga bo'lgan talabchanlikning kuchayishi sababli alohida dolzarblik kasb etib kelmoqda. Ilmiy adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, psixologik barqarorlik muammosi, ayniqsa zamonaviy ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida, jamiyatimizda sodir bo'layotgan jarayonlarga nisbatan yetarli darajada o'rganilmagan. Shaxsning psixologik barqarorligi muammosini ilmiy fenomen sifatida nazariy jihatdan tushunishga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Tarixan psixologik barqarorlik muammosi 1966-yilda L.I.Bojovich tomonidan XVIII Psixologik kongresidagi ma'ruzada ko'tarilgan edi. Keyinchalik psixologik barqarorlik shaxs barqarorligi muammosining turli jihatdan ko'rib chiquvchi tadqiqotlarda rivojlantirildi. Quyida barqarorlik muammosi bo'yicha tadqiqot olib borgan olimlar va barqarorlik muammolari keltirilgan:

- Hissiy barqarorlik (P.B.Zilberman, V.A.Marishchuk, L.V.Mitina);
- Axloqiy barqarorlik (V.E.Chudnovskiy);
- Xulq-atvor shakllarining barqarorligi (L.I.Bojovich);
- Keskin sharoitlarda va kosmik parvozlarga tayyorgarlik sharoitlarida barqarorlik (K.M.Gurevich, A.A.Leonov, V.I.Lebedev, G.T.Beregovaya).

Yetuklik davridagi shaxsiy konstruktarning psixologik barqarorlik muammosiga V.P.Krupnik va Ye.N.Lebedevaning tadqiqotlari bag'ishlangan. Ushbu tadqiqotlarda u yoki bu tarzda shaxsning psixologik barqarorligi tavsifi bilan bog'liqdir. Psixologik barqarorlik shaxsning asosiy xususiyati hisoblanadi. Shaxsning shakllanishi u yoki bu vaziyat bilan bog'liq motivlar qanday qilib barqaror narsaga aylanishiga bog'liq bo'lib, shaxsni tavsiflovchi asosiy tushuncha hisoblanadi. Quyida shaxsning psixologik barqarorligi asosi bo'lgan motivatsion sohaning uchta asosiy parametrini keltirib o'tamiz:

1. Insonning makon va zamondagi dunyo bilan aloqasi.
2. Motivning namoyon bo'lish darajasi.
3. Dinamik motivatsion sohaning ko'p qirraliligi.

Shaxsning psixologik barqarorligining bu asoslari o'zaro bog'liqlikda unga o'z-o'zini anglash va uni rivojlantirish omili sifatida tushunish imkoniyatini beradi. Ularning kamulyativ ta'siriga asoslanib, A.N.Leontev quyidagi xulosani shakllantiradi: "Turli xil faoliyatlar bir-biri bilan kesishadi va o'zaro obyektiv, tabiatan ijtimoiy munosabatlar bilan bog'lanib, tugunlar hosil qiladi. Bu iyerarxik tugunlar biz men deb ataydigan o'sha sirli shaxs markazini shakllantiradi. Boshqacha aytganda, bu markaz shaxsning ichida emas, balki uning mavjudligida yotadi". Shundan kelib chiqib, psixologik barqarorlik "Men"ning egosentrik pozitsiyasi bilan emas, balki shaxsiy "Men"ning jamoada, jamiyatda, sotsiumda insonlarning umumiy o'zaro aloqasi tizimiga qo'shilishi bilan ta'minlanadi. Ye. P. Krupnik va

Ye.n.Lebedevalarning shaxsiy psixologik barqarorligi kategoriyasini o'rganishning murakkabligi shundaki, u asosan "barqarorlik-o'zgaruvchanlik" paradigmal muqobillik doirasida ishlab chiqiladi, deb hisoblaydilar. Bunday yondashuv mantig'ida "barqarorlik" tushunchasi "turg'unlik" tushunchasi bilan almashtiriladi yoki bu tushunchalar sinonim sifatida qaraladi. Masalaning bunday qo'yilishi psixologik barqarorlik kategoriyasini o'ziga xos mazmundan mahrum etadi va shaxsning barcha ruhiy ko'rinishlarining bu fundamental xususiyatini o'rganishda noto'g'ri istiqbolni yaratadi.

Shaxsning barqarorligi quyidagicha ko'rib chiqiladi:

- Uning psixikasining saqlanganligi;
- Indvid xulq-atvorining xarakterini belgilovchi ma'lum doimiylik;
- Barqarorlashtiruvchi omil;
- Subyektdan xulq-atvor uslubida moslashuvchanlikni talab qiladigan vaziyatlarda namoyon bo'ladigan qat'iylik.

o'zgaruvchanlik barqarorlik kabi shaxs dinamikasini belgilab, uning takomillashuviga yordam berishi mumkin, ammo uni parchalanishga mavjudlik usulining tartibsizligiga olib kelishi ham mumkin. Shaxsning psixologik barqarorligi quyidagicha ko'rib chiqiladi: "Muvozanatni buzuvchi tashqi va ichki omillarga qarshi ta'sir ko'rsatish yo'li bilan saqlanadigan harakatchan muvozanat holati, shuningdek, shaxs va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonida yuzaga keladigan vazifalarga muvofiq ravishda ushbu muvozanatning maqsadli buzilishi. Ushbu vazifalar nuqtai nazaridan shaxs tashqi vaziyatning ichki modelini shakllantiradi va bu uning xulq-atvorini belgilaydi". Yetuklik davridagi shaxsiy konstruktorlar tizimining psixologik barqarorligini o'rganish natijalari shunday xulosalar chiqarish imkonini berdiki, insonning hayotga bo'lgan yakuniy munosabatini, uning har qanday vaziyatdagi xatti-harakatlarini va bu vaziyatga qanchalik bog'liq yoki undan qanchalik ozod ekanligini shakllantiruvchi asosiy psixologik mexanizm bu-qadriyat mazmunli refleksiyadir. Turli vaziyatlarda insonning hayot konseptsiyasini, dunyoqarashi va dunyoni his qilishini yatarish zarurati paydi bo'ladi. Psixologik barqarorlik hodisasini tushunish uchun subyektiv ravishda anglanmaydigan psixik hodisalar haqida nazariy konseptsiyalar (A.Adler, Z.Freyd, G.Yung, E.From) muhim ahamiyatga ega. D.N.Uznadze ilmiy maktabining tadqiqotlarida psixologik barqarorlik ma'lum semantik ustanovkalar bilan o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqiladi. Bu ustanovkalar shaxsning voqelikka nisbatan yetakchi munosabatini o'zida mujassam etadi, bu esa shaxs xulq-atvorining nisbiy barqarorligini oldindan belgilaydi. Chunki, ushbu ustanovkalarda kelajakdagi harakatlar modeli mavjud. Ustanovka nazariyasi doirasida iyerarxialashtirilgan ko'p bosqichli ustanovka tuzilmasi mavjudligi haqida xulosa chiqariladi, bu esa psixologik faoliyatni barqarorlashtirish mexanizmini ta'minlaydi. V.E.Chudnovskiyning tadqiqotlarida barqarorlik axloqiy kategoriya sifatida ko'rib

chiqiladi. U shaxsning axloqiy barqarorligini insonning turli sharoitlarda shaxsiy pozitsiyalarini saqlab qo'ish va amalga oshirish, shaxsiy qarashlari, e'tiqodlari va ustanovkalariga zid ta'sirlarga nisbatan ma'lum immunitetga ega bo'lgan qobiliyati sifatida belgilaydi. "Shaxsning axloqiy barqarorligi" va "shaxs barqarorligi" tushunchalarining bunday talqinida ular mohiyatan mos keladi, chunki shaxsiy pozitsiyaning asosini uning axloqiy negizi, ustun axloqiy tamoyillar va ustanovkalar tashkil etadi.

Barqarorlik faol hayot faoliyati va o'z-o'zini tashkil etishning natijasidir. Shaxs barqarorligini tushunishda o'zaro bog'liq ikki jihat ajratib ko'rsatiladi:

1. Shaxsning barqarorligi insonning o'z shaxsiy pozitsiyalarini saqlab qo'ish va uning shaxsiy ustanovkalariga zid bo'lgan ta'sirlarga qarshi tura olish qobiliyati sifatida ya'ni, shaxsning barqarorligi uning yetakchi motivlari va ustanovkalarining buzilish darajasi bilan aniqlanadi.

2. Shaxsning barqarorligi insonning o'z shaxsiy pozitsiyalarini amalga oshirish, vaziyatni va o'z xulq-atvorini o'zgartirish qobiliyati sifatida.

Unutmaslik kerakki, shaxsning o'z pozitsiyalarini saqlab qolishi subyektning ularni amalga oshirish bo'yicha faol faoliyati bilan muhim darajada bog'liqdir. Shaxsning o'z mavqeyini saqlab qolishi subyektning ularni amalga oshirish bo'yicha faol harakatlari bilan chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlash lozim.

Biz tadqiqotimizni Qo'qon universiteti turli xil yo'nalishi talabalarining 1-3 kurslarida olib bordik. Ularda Petrashning "Kasbiy rivojlanish omillari" metodikasi tanlab oldim va ushbu metodikaga 120 nafar talabalarni ishtirokini ta'minladim.

### 1-jadval

#### Petrashning "Kasbiy rivojlanish omillari" metodikasi bo'yicha statistik tahlil

| Shkala nomi                 | Maks.<br>ball | O'rtacha<br>ball | Standart<br>og'ish | Foiz (%) |
|-----------------------------|---------------|------------------|--------------------|----------|
| Motivatsion omillar         | 28            | 21.3             | 3.5                | 76.1%    |
| Ijtimoiy-psixologik omillar | 24            | 17.6             | 4.1                | 73.3%    |
| Shaxsiy fazilatlar          | 28            | 19.4             | 3.9                | 69.3%    |
| Tashkiliy sharoitlar        | 24            | 15.2             | 4.5                | 63.3%    |

Petrashning "Kasbiy rivojlanish omillari" metodikasi asosida olingan ma'lumotlarga ko'ra, har bir shkala bo'yicha respondentlarning baholash darajalari quyidagicha taqsimlangan:

1. Motivatsion omillar eng yuqori foiz ko'rsatkichiga (76.1%) ega bo'lib, bu yoshlarning o'z kasbiy rivojlanishlarida shaxsiy motivatsiya va ichki istaklariga katta

ahamiyat berishlarini ko'rsatadi. O'rtacha ball 21.3 ni tashkil etdi.

2. Ijtimoiy-psixologik omillar 73.3% ko'rsatkich bilan ikkinchi o'rinda turibdi. Bu yoshlar ijtimoiy muhit, atrofdagilarning qo'llab-quvvatlashi va psixologik barqarorlikni kasbiy rivojlanish uchun muhim deb hisoblashayotganini bildiradi.

3. Shaxsiy fazilatlar 69.3% ko'rsatkich bilan o'rtacha darajada baholangan bo'lib, bu omil respondentlar orasida barqaror baholangan bo'lsa-da, motivatsiya va ijtimoiy-psixologik omillarga nisbatan ikkinchi darajali sifatida qabul qilinmoqda.

4. Tashkiliy sharoitlar esa eng past foiz ko'rsatkichga ega (63.3%). Bu esa respondentlar tashkiliy-texnik yoki tashqi muhit sharoitlaridan ko'ra ichki omillarga ko'proq e'tibor qaratayotganliklarini bildiradi.

## 2-jadval

Jinsiy farq bo'yicha taqqoslovchi tahlil (Student t-testi)

| Shkala nomi                 | O'rtacha ball (o'g'il) | O'rtacha ball (qiz) | t qiymati |
|-----------------------------|------------------------|---------------------|-----------|
| Motivatsion omillar         | 20.8                   | 22.0                | -2.14     |
| Ijtimoiy-psixologik omillar | 17.1                   | 18.3                | -1.75     |
| Shaxsiy fazilatlar          | 18.6                   | 20.4                | -2.65     |
| Tashkiliy sharoitlar        | 14.7                   | 15.8                | -1.58     |

Jadvalda respondentlarning jinsiy tafovutlari bo'yicha to'rtta shkala asosida o'rtacha ballar t-testi orqali taqqoslandi. Quyidagi natijalar aniqlandi:

1. Motivatsion omillar bo'yicha t-test natijasi ( $t = -2.14$ ,  $p < 0.05$ ) qizlar foydasiga statistik jihatdan ishonarli farqni ko'rsatdi. Demak, qizlar kasbiy rivojlanishda o'zlarining motivatsiyalarini kuchliroq deb baholaganlar.

2. Shaxsiy fazilatlar bo'yicha ham ( $t = -2.65$ ,  $p < 0.05$ ) sezilarli farq mavjud. Bu esa qizlar o'zlarining shaxsiy salohiyati va fazilatlarini kasbiy o'sishda muhim deb bilishlarini anglatadi.

**Xulosa:** Respondentlar orasida kasbiy rivojlanishga ta'sir qiluvchi eng muhim omil sifatida motivatsiya ajralib turadi. Bu ularning ichki omillarga nisbatan tashqi omillardan ko'ra ko'proq tayanishini bildiradi. Kasbiy rivojlanish omillarini baholash natijalariga ko'ra, motivatsion omillar va shaxsiy fazilatlar bo'yicha qiz bolalar o'g'il bolalarga nisbatan sezilarli darajada yuqori ball to'plashgan ( $p < 0.05$ ).

Umuman olganda, barcha shkalalar bo'yicha foiz ko'rsatkichlari 63–76% atrofida bo'lib, bu yoshlar orasida kasbiy rivojlanishga ijobiy munosabat mavjudligini ko'rsatadi. Insonda psixologik barqarorlikni mavjud bo'lishi, shaxsning hayotida muhim sanaladi. Barqarorlik shaxsning boshqa xarakter xususiyatlari bilan chambarchas bog'li holda namoyon bo'ladi.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

1. Асмолов, А. Г. Деятельность и установка-М.: МГУ, 1978 - 152 с.
2. Баландин, М. М. Условия формирования психологической устойчивости у старшеклассников. Автореф.дис.. ..канд.психол.наук. - М.,2003.22 с.
3. Божович, Л. И. Избранные психологические труды. — М.: МПА, 1955. 212 с.
4. Ключко, В. Е. Самоорганизация в психологических системах: проблемы становления ментального пространства личности (введение в транспективный анализ). - Томск: ТГУ, 2005. - 174 с.
5. Ключко, В. Е. Смыслы и смыслообразование в инновационной образовательной практике: транспективный анализ // Переход к Открытому образовательному пространству. - Часть 1. Феноменология образовательных технологий: Колл. монография / Под ред. Г. Н. Прозументовой . - Томск: Изд-во Том.ун-та, 2005.-С . 437-450.